

Sigfridsleden - Läs mer

SEVÄRDHETER, KYRKOR OCH SÄLLSAMHETER

INGELSTAD - VÄXJÖ - ALVESTA - NYDALA KLOSTER

”Många har engagerat sig kring byggandet av Sigfridsleden; kommuner, hembygdsföreningar, byalag och församlingar. Alla vill berätta om just sin hembygd, om stort och smått, så att du ska få en intressant vandring. Här beskrivs olika platser och sevärdheter och människor som en gång har levt och verkat där det kanske idag är storskog.

Detta extra material – Läs mer - som finns att läsa här nedan är skrivet av många olika personer och texterna är inte alls sammanhängande - bara löst sammanfogade. De är till för dig som söker fördjupning.

Vi hoppas att fler vill lämna bidrag till texten. Kika in på www.pilgrim-smaland-oland.se.”

Ingelstad # 1

ÖSTRATORSÅS KYRKA

Kyrkan är från 1848 är en s k Esaias Tegnérkyrka, eller Tegnerlada, som man sade lite vanvördigt. Mitt på kyrkogården finns spår efter en gammal romansk 1300-talskyrka som revs 1849. Troligen har det redan på 1000-talet på denna plats funnits en ännu äldre kyrka. Altartavlan i kyrkan är målad av Ludvig Frid 1878, som en kopia av Westins altartavla i Kungsholms kyrka i Stockholm. De symbolrika vackra takmålningarna tillkom 1896.

Vid **kvarndammen** ligger den f d kvarnen, byggd 1915. Den siste mjölnaren hette Kennedy men gick under namnet ”mjöl-jöke”! Fallhöjden vid ån är lite mer än tre meter

SOLVIKENS PENSIONAT

På Solvikens Pensionat, vid Torsjön, kan man bo, äta och koppla av i en genuin svensk 1930/40-talsmiljö. Under alla år har det bara varit kvinnor som drivit pensionatet – så än idag! Pensionatrörelse startades efter andra världskrigets slut men det charmiga huset med dess glasveranda byggdes som bostadshus redan 1905 och fick då namnet Somra, efter den lilla ö som huset ligger på. 1961 såldes huset till kokerskan Ida Karlsson (mest känd för att hon vid 74 års ålder 1968 köpte Snogeholms slott i Skåne och drev båda verksamheterna parallellt!), som dock var en aning tveksam inför köpet av Solviken. Det var det 9-åriga barnbarnet Inger som avgjorde med orden: ”Farmor vi köper det”! Det är också samma Inger (Håkansson) som tog över efter sin faster och sin mamma och idag driver pensionatet vidare. Den mest trogna gästen kom tillbaka varje sommar i fem veckor under 23 års tid. Sista gången var damen ifråga 101 år gammal! Bättre reklam är svårt att hitta för denna genuina lilla pärla vid Torsjöns strand.

INGLINGEHÖG

Smålands märkligaste och länets största fornlämning ligger i ett odlingslandskap med många spår efter äldre odlingar. Gravfältet har flera rösen, enstaka och i grupper samt tre gravfält med högar och med storhögen Inglinge Hög på det största fältet och en runsten på ett av de mindre.

Gravfältet är från yngre järnåldern, ca 400-1000 e.Kr. På Inglingehögen finns en rest sten och dekorerat stenklott. Man påstod att en mäktig man ligger begravd här, kung Inge, som enligt några äldre fornforskare är anfader till Sveriges äldsta kungaätt, Ynglingaätten.

LANTRASPARKEN

Från P-platsen vid Inglinge Hög svänger du vänster och går mot Naturbruksgymnasiet. Cirka 300 elever går på skolans olika utbildningar: ridsport, djurvård, djursjukvård, naturvetenskap och jordbruk. På Djursjukvård- och Djurvårdsutbildningen varvas teori och praktik under hela utbildningen. Här finns ett djurhus med exotiska djur, en lantraspark, en veterinärklinik och en zoobutik. För att komma till djurhuset följer du skyltarna mot ”stall, svinhus, djurhus”.

I Lantrasparken här i området kan du, som enda ställe i Sverige, se en unik samling av nästan alla svenska lantrasdjur. Ett 30-tal djur visas i en genuin miljö, allt från kor och hästar till får, getter, grisar och kaniner mm. Tanken är att sprida kunskap om dessa gamla raser och hur man bevarar dem för framtiden. Allt för att få fler intresserade av att hålla och bevara denna levande del av vårt svenska kulturarv.

I Lantrasparken hålls djuren i permanenta hagar med friliggande hus där de har möjlighet att gå ut och in året om. Lantrasparken är cirka 6 ha stor och genom området slingrar sig 1,5 km grusväg runt alla hagar och förbi de fyra dammarna där ankor och gäss huserar. Vid gårdsmiljön finns en gammaldags köksträdgård och en större trädgård med kaninhagar och sittplatser. Här finns också höns huset där alla 10 lantrashönsen kan beskådas.

flera tillfällen under året kan du här prova på många olika och roliga aktiviteter – både som barn och vuxen!

I Naturbruksgymnasiets skogar runt Ingelstad slog stormen Gudrun 2005 till med all kraft. Tillståndet var chockartat. Mellan 30-40 000 kubikmeter skog blåste ner vilket motsvarar tolv normala årsavverkningar! Det tog t ex en månad att bara göra alla vägar framkomliga. 98 % av virket togs om hand. Nyplanteringar har skett, mest granplantor men på fuktigare mark har björken fått sin plats.

Lidhems säteri # 2

Lidhem hette från början Line och omnämns första gången på 1400-talet. På 1600-talet omfattade byn Line förutom sätesgården ytterligare sju gårdar. Gården var sätesgård redan på tidig medeltid, men brändes ner av bondeledaren Nils Dacke 1542. På Line bodde då Måns Pedersson Stierna, som nödgades köpa liv och frihet med allt sitt lösöre. Först på 1600-talet blev gården åter säteri, då för slakten Rosenbielke. Under 1700-talet ägdes Lidhem av ätterna Boije af Gennäs och Silfversparre.

Nuvarande huvudbyggnad är från 1790-talet, uppförd av ägaren och landshövdingen Salomon

Christoffer von Köhlers. 1830 köpte brukspatron Barcaeus på Orrefors gården och genom dottern, gift Taube af Odencat, var den i Taube-ättens ägo fram till 1917, då släkten Leijonhufvud köpte Lidhem och än idag är dess ägare.

Gårdens areal är på 1326 ha och är den sjunde största privata gården i Kronobergs län.

Då järnvägen drogs mellan Växjö och Tingsryd fick Lidhem en egen hållplats vid Snappahem, det underlättade försäljningen av gårdens varor in till Växjö.

Huvudbyggnaden, som förklarades som byggnadsminne 1983, anses vara en av länets bäst bevarade i gustaviansk stil. Flyglarna är från 1860-talet. I anslutning till huvudbyggnaden ligger bl a arbetarbostäder, ekonomibyggnader, gårdssmedja och ett sexkantigt dass.

LITE HISTORIA KRING ETT HERRGÅRDSDASS

Gårdsdasset på Lidhem (ej synligt och tillgängligt för besök) är en vacker sexkantig byggnad med toppigt tak och diskret snickarglädje som ligger mellan vagnslidret och den gamla kuskbostaden. Det har med hjälp av byggnadsvårds medel återställts av gårdens ägare. Invändigt är dasset delat i två halvor med vägg emellan. Den ena sidan var för kvinnofolket och den andra för manfolket, fem hål finns det på vardera stället. Ju större hushållen var desto större dass.

På dass gick man gärna i sällskap; barnen med de vuxna när mörkret fallit, dottern kanske tillsammans med sin mor för förtroliga samtal om äktenskapliga framtida förpliktelser. De unga pojkarna fick av karlarna lära sig det mesta dessa visste om det motsatta könet.

På de stora herrgårdarna var välskötta dass lika viktiga som djurhusen och ekonomibyggnader. Att sköta sin hygien var viktigt, magsjuka mjölkerskor och ladugårdsarbetare kunde annars sprida smitta till både djur och människor på gården.

De stora gårdarna hade ofta flera dass i en hierarkisk skala: herrskap hade sitt, rättare och förmän hade sina, jordbruksarbetare och ladugårdsfolk hade sina dass.

När vattentoaletterna kom revs torrdassen snabbt, framför allt i de högre ståndsmiljöerna. En liten fin kulturminnespärla finns alltså renoverad och bevarad här på Lidhem.

Kyrkorna i Jät, Uråsa och Tävelsås # 3

JÄTS MEDELTIDA KYRKA

Den uppfördes på 1220-talet och ligger högt och naturskönt. Kulturmiljön runt kyrkbacken är av riksintresse. Utanför kyrkan står Kungsstenen. 1954 var kung Gustav VI Adolf här på besök under sin Eriksgata. Bredvid kyrkan ligger den gamla prästgården (gult hus). Jät omnämns första gången i skrift 1326 som östra Jäts församling, ”parochie Osteryaat”.

Kyrkodörren med sitt järnsmide är mycket gammal. Tak- och läktarmålningar är verk av Växjö stifts store kyrkomålare, J.C. Zschotzscher, 1749.

Barockinredningen är från 1600- och 1700-talen. I koret finns ett ursprungligt altare. Även korets östfönster och långhusets nordfönster är ursprungliga men förstörade. Dopfunt, predikstol och andra inventarier finns numera i Jäts nya kyrka.

I en kista under sakristigolvet ligger ”fröken Eketrä”, en helt mumifierad nästan svart kvinnokropp som man fann vid utgrävningar på 1700-talet. Hon blev då en stor turistattraktion! Klockstapel av klockbockstyp. Den är ej daterad men man vet att den var i bruk 1672.

URÅSA MEDELTIDA KYRKA

Den är uppförd i sten som en rektangulär salkyrka. I skrift nämns socknen första gången 1423, ”Wrasa socken”.

Kyrkans äldsta delar är från 1100-talet. Kyrkan byggdes till och om under 1800-talets första hälft, då den fick det utseende den har idag med sin nyklassicistiska exteriör.

Innanför kyrkporten står Smålands äldsta kyrkklocka, från 1200-talet.

Det tunnvalvda taket med sina dekorationer liksom målningarna i koret är mycket speciella. Altartavlan är en modern relief, utförd i marmor på 1920-talet av den kände glaskonstnären Simon Gate. Den är innesluten i en perspektivmålning, utförd av Carl Strömberg 1841-42. Tavla av Hans Brachwagen 1717.

Glaskronan sägs vara ett krigsbyte från det 30-åriga kriget i Tyskland. Den stora malmkronan är 220 år gammal.

Bänkinredningen är från 1600-talet. Orgel från Danmark, 1955. Den ursprungliga orgeln från 1690, kan du beskåda på Smålands Museum i Växjö.

Sveriges förste biskop i Lund (slutet av 1600-talet) Kanuthus Hahn, eller Knut Hane som han egentligen hette, kom från Uråsa. Hans föräldrars gravsten sitter inmurad i ytterväggen vid sakristians dörr. Han skulle förresten blivit biskop i Växjö, men dog på vägen dit!

JÄTS NYA KYRKA

Jäts nya kyrka, 3 km norr om den gamla medeltida, togs i bruk 1910 men predikstolen och dopfunten kommer från den gamla kyrkan.

Den rikskände låtskrivaren spelmannen August Strömberg från Jät ligger begravd här. August levde mellan 1860 och 1947. Han var en dåtida kändis som bl a brevväxlade med August Strindberg och levererade texter till Albert Engströms skämttidning Strix.

Han var en gigant inom folkmusiken, känd över hela landet och lämnade efter sig över 1000 låtar. Kända vissångare som Cornelius Vreeswijk, Fred Åkerström, Nordman, Merit Hemmingson och Sveriges radios symfoniorkester har alla spelat in hans låtar. På 1930-talet kunde man höra honom spela folkmusik nästan varje dag i radion.

Tyvärr finns inga inspelningar gjorda med honom, han totalvägrade. Men 60 av hans låtar har givits ut i ett samarbete mellan Giga folkmusik och Smålands musikarkiv.

”Spela som en bålgeting”, sa han en gång till en elev. Efter det kallades han

”Bålgetingen”! Han är också känd för att ha tecknat ner vardagslivet i bygden.

TÄVELSÅS MEDELTIDA KYRKA

Den ligger vackert läge vid Tävelsåssjön och är uppförd i liggande timmer. Socknen

omnämns i skrift redan 1336, ”in Taeflisaas”.

På denna plats fanns en träkyrka, troligen byggd i början av 1500-talet. Timret från den samt från Tofta träkyrka som revs 1784, användes till uppförandet av denna kyrka, 1784/1785. I klockstapeln hänger fyra klockor, den äldsta är gjuten 1557. Under slutet av 1800-talet byggdes kyrkan ut till en s. k. korskyrka, en av de få i länet. Interiört fick kyrkan en klassicistisk inredning i altaromfattningen, predikstolen och läktaren. Altartavlan är målad av Pehr Hörberg 1799 och föreställer Jesus i Getsemane.

Barockaltaruppsatsen liksom det medeltida triumfkrucifixet fanns ursprungligen i Tofta kyrka, som låg i grannsocknen. I kyrkan finns ett processionskrucifix från tidig medeltid, det kommer från Limoges i Frankrike. En **klocka** från 1557 samt två klockor från 1700-talet, glas- och kristallkronor från 1700- och 1800-talen är andra inventarier av intresse.

Kyrkan har renoverats flera gånger under 1900-talet. Bänkinredningen är från 1959. Den nya orgeln (invigd 2004) är byggd bakom den gamla tidstypiska orgelfasaden, den orgel som byggdes 1786 av Pehr Schiörlin, orgelbyggare från Linköping. På vinden hittade man en del pipor från Gustav III:s tid och som nu funnit sin väg tillbaka in i orgeln.

Stadsdelen Teleborg, Växjö # 4

Men att området har varit bebott långt tidigare än så visar utgrävningar som gjorts i samband med nybyggnation i kvarteret Seglaren på södra Teleborg. Redan för 4000 år sedan, då jägarstenåldern övergick i bondestenåldern, var denna plats bebodd. Det visar de fynd av keramikfragment som gjort här, fynden är de äldsta som någonsin påträffats i Småland. Man har också hittat 13 stolpburna långhus från brons- och äldre järnåldern, en grav från stridsyxetid (2.800-2.300 f Kr) som innehöll ett vackert, dekorerat, välbevarat men skört lerkärl, en gravgåva förmodligen. Även skärvor från redskap av flinta påträffades. Här på sluttningen mellan sjön Trummen och Bergundasjöarna har det alltså bott människor som jagade, fiskade, höll boskap och brukade jorden under inte mindre än 6000 år.

TELEBORGS SLOTT

Vid uppfarten till slottet ligger två stycken ”grindstugor”, i den ena bodde slottets trädgårdsmästare och i den andra vaktmästaren. På höger sida i allén, efter grindstugorna, står minnesstenen som greve Fredrik Bonde lät uppföra när slottet stod klart. Teleborgs slott är ett ungt slott som stod färdigt 1900. Förebilden var exteriört, tyska medeltidsslott.

Det här slottet är byggt i tegel men klätt i granit, allt hämtat från Torpa nära Växjö samt från Västervikstrakten. Två skånska arkitekter anlätades, Harald Boklund och August Lindvall, som ritade slottet efter greve Bondes noggranna anvisningar.

En vid den tiden mycket betydelsefull stenhuggarmästare vid namn Gustaf Pettersson, allmänt

kallad "Mulle-Pelle", stod för det gedigna stenarbetet. Landets skickligaste stuckatörer och dekorationsmålare anlätades, öppna spisar (kopior från Tynnelsö slott, ett av greve Bondes flera slott) fraktades från Göteborg och smidesarbeten kom från Köpenhamn. Totalt gick slottsbygget på 192.772 kr och 80 öre inkl. arkitektarvodet – en ansenlig summa efter dåtidens penningvärde. En väldig stentrappa med 50 trappsteg leder upp till andra våningen och de massiva entrédörrarna. Över dörrarna syns ätterna Bondes och Koskulls vapensköldar. I bottenvåningen fanns kök och personalutrymmen, på mellanvåningen fanns umgäengesrummen och på översta våningen låg sov- och gästrummen.

Slottet byggdes alltså av greve Fredrik Bonde af Björnö, född 1842. Han var en excentrisk och förmögen man, tillhörande en gammal småländsk adessläkt. Fredrik Bonde var god vän med baron Anders Koskull på Engaholm utanför Alvesta. På Koskulls önskemål, efter hans död (han dog 1883), blev Bonde förmyndare för baronens två barn, en son samt en dotter som hette Anna, född 1868. Hon kom därför att konfirmeras i Mörkö församling i Sörmland där Fredrik Bonde ägde slottet Hörningsholm.

Kontakten med den unga kvinnan gjorde att greve Bonde blev förälskad i henne. Han skilde sig 1889 från sin engelska hustru Charlotta Horatia Marryat efter 26 års äktenskap och fem barn - och gifte sig samma år med den då 21-åriga Anna Koskull. Makarna bosatte sig mestadels på det stora pampiga Bondeslottet Säfstaholm i Sörmland, ett av de nio herresäten som greven genom arv var ägare till.

Vid bröllopet ska Fredrik Bonde ha lovat att bygga ett nytt och behändigt slott i Annas hembygd. Lite skämtsamt brukar man säga: "Vad gör inte en Bonde för sin Kos skull!"

Fredrik Bonde planerade troligen också inför sin bortgång så att hans 26 år yngre hustru skulle ha någonstans att bo, nära sin hembygd, när hon blev änka. Slottet blev således en gåva till den unga hustrun. Dessa är troliga skäl till varför greven 1895 köpte egendomen Telestads herrgård, där slottet fem år senare stod färdigt.

Greveparet fick inte glädja sig så länge åt sitt slott. Fredrik Bonde dog 1909 och då, vid 41 års ålder, flyttade Anna Koskull in permanent på slottet. Hennes tid på slottet blev bara tio år, hon dog 1917 vid 49 års ålder. Annas kvarlåtenskap bestod bl a av ett antal fonder för ekonomiskt understöd till olika grupper av behövande.

Eftersom äktenskapet var barnlöst, övergick slottet i fideikommiss till grevens brorson, Christer Bonde, som bodde där i ett 30-tal år. Christer Bonde försökte under tidigt 1920-tal lansera slottet som vintersportspensionat, "Chateau-Theleborg" till förmögna utländska turister. Han lät trycka en broschyr på franska där det erbjöds sjöar och skogar i omgivningen samt franskt kök. Pensionatsplanerna stannade dock vid en broschyr. Under senare delen av 1920-talet tjänade slottet som pension för flickor från finare familjer.

En filminspelning ägde rum här i den yttre slottsmiljön 1919. Det var stumfilmen "Jefthas dotter", som bygger på en biblisk berättelse ur Domarboken i Gamla Testamentet och med stumfilmsstjärnor som Signe Kolthof och August Palme i rollerna.

Grevens barnbarn, som bodde på slottet på 1940-50-talen, har berättat att det spökar där! Han hade själv sett gamle greven Fredrik Bonde vandra omkring om nätterna, det sägs att även en kvinna syns till – gissningsvis är det hans maka, Anna Koskull! Barnbarnet kommer också ihåg hur slottspersonalen två gånger om året stortvättade i sjön Trummen. Nere vid sjön ligger också ett brygghus i rött tegel. Han minns också hur man sågade isblock från Trummen som sedan drogs på slädar och placerades i s.k. isdösar där sågspån lades mellan och ovanpå blocken för att isblocken skulle bli intakta. Isblock som sågades i mars höll sig under hela sommaren, minns han.

På 1940-50-talen, har dåvarande slottsträdgårdsmästaren berättat, fanns inte mindre än 300 fruktträd här, samt bärbuskar och grönsaksodlingar. När greveparet Bonde fått sitt, kördes resten med häst och vagn på de små grusvägarna in till torget i Växjö och såldes. Greven lär också ha gått omkring och sett till att alla skötte sitt, en förmiddagsrunda och en eftermiddagsrunda. Han var bestämd men trevlig där han gick och hötte med käppen.

Ibland åkte han med sin privatchaufför in till staden i någon av sina 3 bilar med sufflett. På exakt avtalad tid skulle han hämtas (och senare även lämnas) framför slottsporten. Efter varje åktur, om det så bara var in till Växjö, så skulle bilen tvättas och poleras!

Greve Christer Bonde och hans fru hade en stor svart vakthund av rasen rotweiler, vid namn Checko. Hundens skall lär ha ekat i trappan när någon kom i närheten av slottet. Hunden, som tillsammans med vaktmästaren blev slottets siste tjänare långt efter det att greveparet flyttat ut, ligger begravd i slottsparken tillsammans med de andra hundarna som bott på slottet.

Det var många familjer som hade sin inkomst från slottsegendomen. Många barn bodde här, skolan låg i Skirs by, 3 km söder om Teleborg, dit man förstås fick gå! Det låg en 7-8 hus/gårdar runtomkring samt 13 torpare som gjorde dagsverken på egendomen. En inspektor fanns förstås också.

1964 köpte Växjö stad slottet samt hela jordegendomen av dåvarande ägaren och Romdiplomaten, Fredrik Ulf Bonde. Växjö behövde mark för sin framtida expansion, priset sattes till 3,4 miljoner kronor.

Ett av de få inventarier som finns kvar på slottet sedan Bondes tid är ett stort tyskt skåp i ek från 1600-talet. Skåpet står i den vackra matsalen med sina mästerverksmakade takdekorationer och vackra femkantiga fönster i engelsk Tudorstil. Blomsterrummet pryddes på Bondes tid av vackra hibiskus och i galleriet var väggarna prydda med många släktporträtt. I hallen, musiksalen och biblioteket finns vackra öppna spisar. I biblioteket finns också fotografier som visar hur det såg ut på slottet då familjen Bonde bodde här.

I tornrummet hänger en 180 cm hög ljuskrona i smide från sekelskiftet, kanske ett danskt arbete från en smedja i Köpenhamn som också levererade byggnadssmidet. I ett rum hänger en fantastisk italiensk kristallkrona som en gång tillhört Vicke Lindstrand inköpt i Venedig 1953, nu hitkommen via familjens ombud.

Slottet ägs idag av fastighetsbolaget Videum. Det används till hotellverksamhet (tillhör hotellkedjan Petit Hotels), konferenser, representation, konserter, bröllop mm. I slottet och

grindstugorna finns totalt 23 rum, varav 16 dubbelrum.

Slottsvisningar ordnas sommartid, för grupper året runt. Kontakta turistbyrån.

Biskop Esaias Tegnér bodde på Tuvan 1826-27, innan han flyttade in i biskopssätet Östrabo. Tuvan låg i vägen för slottsbygget. När slottet byggdes (se minnesstenen till höger vid uppfarten till slottet) flyttades Tuvan några hundra meter söderut och ligger nu mitt inne bland studentbostäderna, som tidigare nämnts. Tuvan är numera Växjöstudenternas kårhus.

Ett stort naturvårdsområde och fågelskyddsområde med markerade leder finns också här ute på Teleborg. Informationstavlor finns utsatta i området och broschyr finns på Turistbyrån

Linneuniversitetet och campus # 5

Vill du se området, gå höger in på Stallvägen. På vänster sida ligger äldre och nyare studentbostäder. Bland bostäderna skymtar Tufvan, numera Växjöstudenternas kårhus.

Biskop Esaias Tegnér bodde på Tufvan 1826-27, innan han flyttade in i biskopssätet Östrabo. Tufvan låg i vägen för slottsbygget. När slottet byggdes (se minnesstenen till höger vid uppfarten till slottet) flyttades Tufvan hit till denna plats.

I korsningen vid Georg Lückligs väg ligger (rött trähus) därefter Vårdhögskolan, IVOSA.

Tvärs över det lilla torget ser du Sveriges största trähus, det s k M-huset, uppfört i souterräng med fyra våningar och med en yta på 11 354 m². Huset hyser Institutionen för Industriella Produktionssystem, IPS, som är en del av Ingenjörshögskolan. Här finns också linjerna för design, skog och trä – samt Glasforskningsinstitutet, en branschorganisation för konstglaset men även för exempelvis byggsektorn. En ny glasdesignsutbildning (där Orrefors-glaskonstnären Erika Lagerbielke är utsedd till adjungerad professor) kopplad till den glasteknikutveckling som finns där idag, öppnar nya möjligheter för glasframställningen. Kung Carl XVI Gustaf, invigde huset i september 2002. Arkitekter är Mats White och Henrik Jais-Nielsen. Gåtfulla aluminiumskulpturer ligger och står framför ingången till M-huset. "Hide & Seek" heter konstverken som är skapade av skulptören Maria Miesenberger. Varelserna kan tolkas som motsatser – man/kvinna, glad/ledsen o s v. Figurerna är gjutna efter kroppen av en 13-årig pojke men är så utslätade i kroppsformerna att det lika gärna kunde varit efter en flicka. En figur krälar eller kryper och en räknar (?) eller håller för ögonen – är det ett barn som inte orkar se mer, slippa möta vuxenvärlden? Den egna fantasin för tolkningar har fritt spelrum här.

Ytterligare ett konstverk kan du beskåda på en innegård bland studenthusen på Stallvägen. Där står konstnären Susanna Arwins bastanta bronskvinna "Den svenska tanten", en ikon för den, kanske på utdöende, alldeles vanliga svenska människan. Hon som är omvårdande och självuppoftande och utgör en viktig samhällsbärande funktion, en ofta äldre, osynlig och bortglömd människa i dagens samhälle. Kvinnan som står modell är född på Bergkvara gård utanför Växjö. Förlagan är egentligen ett foto i jätteformat och finns på Arbetets Museum i Norrköping.

(I detta sammanhang kan nämnas att Susanna Arwin tillsammans med sin man har öppnat "Svenska Tantens Trädgårdscafé" i den röda gamla tjänstebostaden på just Bergkvara gård. Ett mycket charmigt café med inbjudande rum, Faire Trade kaffe och hembakat bröd. Det finns även en butik för designade produkter av Arwin själv och andra konstnärskollegor, liksom ett galleri med ambulerande utställningar.)

På vänster sida ligger universitetets huvudbyggnad och lite längre fram på samma sida det stora universitetsbiblioteket. Långtgående planer finns för ett "Speakers Corner" vid huvudentrén, en isbana samt en friskvårdshall.

Trästad # 6

Ytterligare ca 500 lägenheter i hus med trästommar är planerade i området Välle Broar, området vid Trummen och mittemot på andra sidan Teleborgsvägen.

På Sigfridsområdet, med utsikt över både Växjösjön och Trummen, ligger två stycken 8-våningshus med trästomme, Portvakten Söder. Idag är de Europas klimatsmartaste hus, byggda med det senaste inom den nya miljövänliga passivhustekniken, här i kombination med trästomme i husen. Text sker uppvärmningen av husen av de personer och elapparater som finns i respektive lägenhet via en värmeväxlare och husets ventilationssystem.

Tillsammans med området vid Vallen (100 lägenheter) mellan Växjösjön och Södra Bergundasjön samt vid Välludden nära Södra Skogs kontor, är de alla ett exempel på kommunens satsning på den moderna trästaden. Om ca 5-6 år (2015-2016) kommer området här mellan sjöarna ha utökats med 1400-1500 bostäder.

Detta projekt är redan nationellt och internationellt uppmärksammat, många kommer hit för ett studiebesök. Före 1994 var det förbjudet att bygga högre än två våningar i trä, därefter har nya byggnadstekniker i trä prövats och vidareutvecklats. Numera byggs 15-20 procent av alla flervåningshus i trä, för några år sedan var den andelen knappt noterbar.

Växjö kommer också att ingå i ett nytt projekt, Trästad 2012, som handlar om stadsbyggnad i tre län – Västerbotten, Dalarna och Kronoberg. Tillsammans kan bli dessa tre län i Sverige ta en världsledande position inom träbyggnad.

Växjö - Domkyrka och "Seffremässe marken" # 7

På 1100-talet ersattes träkyrkan av en stenkyrka som brann ner 1276. Rester av 1100-talskyrkan är främst större delen av tornet och delar av mittskeppets pelare, som är rester av det ursprungliga enskeppiga långhusets väggar. En ny kyrka uppfördes på 1400-talet som byggdes ut till en stor hallkyrka med två torn. Under de följande tre århundradena brann kyrkan ner tre gånger. Vid mitten av 1800-talet lät den danske professorn CG Brunius förse kyrkan med trappstegsformade gavlar och torn. 1957-60 återställde arkitekt Kurt von Schmalensee kyrkan till dess senmedeltida utseende med bli två torn, inredningen fick en 1950-tals prägel. Högst upp på de 70 m höga tornen kan man se ett kors på det högra tornet och en tupp och ett armborst på det vänstra.

Tuppen symboliserar vaksamhet och armborstet skall symbolisera smålänningarnas vaksamhet mot ovälkomna främlingar i gamla ofredstider. 1995 återinvigdes kyrkan efter en inre restaurering.

Konst och konsthantverk med anknytning till bygden (glas, trä och smide) fick ett alldeles speciellt utrymme i kyrkan vid denna restaurering. Konstnärer som Erik Höglund ("Livets och kunskapens träd", i smide och glas), Bertil Vallien (altarskåpet, se text nedan), Jan Brazda (korfönstret), Ulla Gowenius (altarmattan), Bo Beskow (väggmosaikerna "Det himmelska Jerusalem" samt två glasfönster i själakoret, "Döden spelar schack med riddaren/envar" och "Kristus som livsträdet"), Göran Wärff ("Livets källa", i sten och glas) och Eva Spångberg (träskulpturer) finns representerade. Den gamla altartavlan, "Nattvarden", är målad av G.E Schröder 1733. Konstnärernas tankar kring sina verk finns utförligt beskrivna i Domkyrkans broschyr.

På golvet under en bänkrad vid vänstra pelaren, nedanför psalmtavlan, finns en gravsten med en inhuggen kvinnogestalt. Det är Anna Trolle, dotter till Ture Trolle från den välkända Bergkvarasläkten, som blivit hedrad med denna gravplats. Anna instiftade två stora fonder till nytta och glädje för smålänningar som bedrev universitetsstudier på kontinenten. Hon gifte sig 1564 med den franskfödde hugenotten och krigsoversten Charles de Mornay, högt skattad av kung Erik XIV för sin världsvana och sina breda kunskaper i skilda ting. Paret bosatte sig på Kronobergs slott, som de fått i förläning av kungen. Efter kungens död, 1577, ingick de Mornay i en komplott mot den nye kungen, Erik XIV:s bror Johan III, det kostade honom senare livet genom halshuggning vid Stockholms Blodbad. Anna överlevde sin make i mer än 45 år och begravdes här i domkyrkan.

Den magnifika orgeln från 1779 (orgelbyggaren hette Lars Wahlberg) med sina 500 pipor (original) och 125 träpipor, liksom guldets på fasaden (också original), har år 2001 restaurerats och rekonstruerats till originalutseende. I kyrkan finns ytterligare två orglar, från åren 1885 och 1994.

Ett nytt altarskåp installerades 2002. Det är designat av den internationellt kände glaskonstnären Bertil Vallien på Åfors glasbruk, där också glasdetaljerna gjutits. Verket kallas "Fiat Lux" ("Ljus blir till", det går från mörker till ljus, från Adams synd till Kristi uppståndelse), är 5,60 meter högt, 4 meter brett och 2,6 ton tungt när dörrarna är öppna. Kostnad: 1,7 miljoner kronor. Det centrala motivet är ett kors i glas, den lidande Kristus. I sandgjutet glas (förmodligen ett av de största föremål som någonsin gjutits i glas, enligt konstnären själv) skildras episoder ur både gamla och nya testamentet. De berättande bilderna är pedagogiskt och enkelt uppbyggda. Färgerna är starka. Kyrkan skall vara som en föräning av himlen. Därför skall altarskåpet stråla av ljus när man öppnar det, är konstnärens tanke.

Konstverken i glas har nu fått sin fortsättning i glasgatan - Sandgärdsgatan som löper rakt upp från kyrkan. Här finns skulpturer av Kosta Bodas mest kända konstnärer. Kanske gör de sig allra bäst i kvällsljus då de är upplysta på olika sätt.

"SEFFREMÄSSEMARKEN" - VINTERMARKNADEN

Redan på 1000-talet kan en marknad i februari - när isarna låg säkra, vintervägarna var som bäst och ljuset börjat återvända - ha utvecklats. Marknaden finns kvar än idag under två dagar som Sigfridsmarknaden, efter den helige Sigfrid som på 1100-talet kristnade Värebybygden och som

då fick namnge marknaden. ”Smålands Carneval” som biskop Tegnér kallade marknaden, kom att bli södra Sveriges största marknad och med en skinnhandel som då var störst i Sverige och numera är den enda del i marknadssortimentet som finns kvar efter 1000 år! Marknaden varade i åtta dagar.

Resande teatersällskap och baler förnöjde borgarna och deras marknadsgäster. Landsbygdens folk kom till staden och slog sig lös med spel, dans och fylleslagsmål. Lagens förlängda arm försökte hålla ordning med hårda regler; varken gesäller, skolgossar, drängar eller landsbygdsfolk fick vistas ute efter kl 21.

1835 slutade marknadsdagarna i en katastrof, större delen av staden brann ner. Kvar stod endast kyrkan, Karolinerhuset, skolan, rådstugan och några andra ”publika hus”. Även residenset brann ner helt – allt p.g.a. en kakelugnseldning i ett gårdshus

Sjörestaureringar # 8

SÖDRA BERGUNDASJÖN, vattnet till vänster om bron i färdriktningen, genomgick vid senaste sekelskiftet en 200-årig föryngringsprocess. Orenat avloppsvatten från industrier och hushåll släpptes under 1800- och 1900-talen rakt ut i Växjösjöarna (**TRUMMEN** vid Teleborg, Växjösjön och dessa två sjöar). Muddringsansatser gjordes i Växjösjön år 1800 och senare 1907-1928 med ”ett mudderverk av trä och av män med långa skyfflar”. 1927 byggdes ett avloppsreningsverk på söder i Växjö (ytterligare ett togs i bruk 1939 som betjänade stadens östra delar), det slutliga avloppsvattnet släpptes ut i Södra Bergundasjön. Trots dessa nya verk fortsatte problemen, de dyga bottarna släppte upp näringsämnen i vattnet med bl a god hjälp av vitfisk som braxen. Sjöarna fick tjocka mattor av grönalger på somrarna, fiskarna drog efter andan och dog i massor av syrebrist.

1970 började så restaureringen av sjön Trummen – ett stort projekt som fick internationell uppmärksamhet.

Först 1990 kom nästa sjörestaurering – Växjösjön. Även den sjön föryngrades 200 år. Två år senare kom man så igång med Södra Bergundasjön. Arbetet höll på i sju år. miljoner kubikmeter avloppsvatten tog sjön emot under åren 1927-1974, det motsvarar sjöns volym 14 gånger.

Ungefär 70 % av sjöbotten på en 4,5 kvm stor sjöyta har slamsugits med ett specialutrustat amerikanskt-holländskt hypermodernt muddarfartyg. Alla årens slamsugning har gett 1,1 miljoner kubikmeter som ligger vid Jonsbodafältet vid sydändan på sjön. Några giftiga ämnen har inte påträffats, därför får det ligga kvar och ingå i naturen.

När det gäller fisket har drygt 30 ton vitfisk tagits upp, detta för att få balans mellan rovfisk (gädda gös och abborre) och vitfisken, vars avföring är (negativt) gödande. Drygt 60 miljoner i betalda miljöskulder har det kostat Växjöborna att få sjöarna återställda.

Bergunda kyrka # 9

Kyrkan byggdes redan under 1100- eller 1200-talet, då utan torn. Tornet, som hade en försvarsfunktion under de politiska motsättningarna i Norden under 1400-1600-talen, byggdes möjligen av de mäktiga Trollarna på Bergkvara någon gång under 1400-talet.

Arvid Trolle satte vid denna tidpunkt igång att bygga det stenhus till bostad och försvar, som vi idag ser som ruin vid Bergkvarasjön, se text nedan. En pendang till detta fäste var Bergunda medeltida kyrka. Fästet och kyrkan var tillsammans de fasta punkterna i en försvarslinje, som kunde spärra den viktiga vägen söder ifrån, från land såväl som till sjöss.

1825-26 byggdes kyrkan om exteriört till dess nuvarande utseende. Då tillkom också bl a herrskapsläktaren (den övre våningen till höger) som var avsedd för patronatsfamiljen på Bergkvara. Ända från senmedeltiden till 1921 var Bergunda församling patronat till sätesgården Bergkvara. (Patronat = beskyddarskap)

Godsherren på Bergkvara (liksom på alla andra gods) var en mäktig man i slutet av 1800-talet. De beslut han fattade över huvudet på sina medmänniskor, lästes upp på söndagarna från predikstolen här i kyrkan. Men med en bredare folkbildning, en begynnande industrialisering och en allt starkare medelklass, blev det i längden omöjligt för greven att styra lokalsamhället utan samtycke från storbönderna runt omkring, ingenjören på glykosfabriken och kyrkoherden. Dessa överklagade ofta godsherrrens beslut, om detta kan man läsa i lokaltidningens spalter. Greven hade haft så mycket makt att han i praktiken varit enväldig, men snart var en form av representativ demokrati införd i socknen. Dock mera en angelägenhet för hushållet, företrädd av mannen, än för individen; därför behövde inte kvinnor rösträtt, ansåg man då. Men det är en annan historia.

I kyrkan finns en dopfunt från 1100-talet. Den medeltida dopfuntens historik är intressant. När de små stenkyrkorna började byggas på 1100-talet måste också dopfuntar tillverkas. På den tiden var Sverige katolskt och dopet var ett av kyrkans viktigaste sakrament. Dopfunten hade en central betydelse, barnet var ju hedning innan det hade döpts. I denna tidiga medeltid var dopfunten det första kyrkobesökaren mötte. Den stod på mittlinjen i kyrkorummet, nära porten för att hindra det onda från att komma in. Funten var ett konstverk i sten som skulle beundras från alla håll. Bland motiven fanns lejon (den främsta symbolen för makt i antikens lejonjakt), som skulle föra tankarna till Kristi makt. Det är bara i Småland som man ser lejonhuvud på funtens fot, det finns ingen annanstans. Smålands dopfuntar är indelade i grupper efter den förmodade stenhuggaren. T ex högg Bestiarius bara in djur på sina dopfuntar. Njudungsgruppens stenhuggare högg in människor, livsträd och änglar. Ofta ser man en repstav och fläta både i överkant och nedkant runt funten. Medeltidens människor var otroligt vidskepliga. Repstavar och flätor tros ha varit hinder för de antikristna

varelserna som inget annat ville än att ta sig fram till det heliga dopvattnet för att förstöra heligheten.

Bergkvara gods # 10

Namnet Trolle sägs komma från en blodig uppgörelse som Arvids far, Birger Trolle, eller farfar skulle ha haft med de rika trollen! Vid det tillfället skulle fadern (eller farfadern) ha lagt beslag på ett praktfullt dryckeshorn i silver. Släkten blev mäktig och rik, som ett troll! När Birger Trolle blev gammal, han var då både riddare och rådsherre, fick han se sin sätesgård i lågor under de pågående unionsstriderna.

Sonen Arvid Trolle började då bygga en ny stor befäst gårdsanläggning, av modernaste slag. Slottet var sex våningar högt och med fyra hängtorn i vardera hörnen. Slottet förföll efter 1732, då dåvarande ägaren von Otter tog bort koppartaket för att finansiera den nya huvudbyggnaden. Dessvärre brann den ner.

ANNA TROLLE PÅ BERGKVARA

Anna Trolle har en fängslande historia. Hon var dotter till Ture Arvidsson Trolle och Magdalena Gyllenstierna. Anna föddes 1534 och åtta år gammal, 1542, gammal fick hon uppleva när Dackes män belägrade Bergkvara slott. 18 år gammal for hon till Stockholm och blev hovfröken åt drottning Katarina Stenbock, Gustav Vasas tredje fru. Hon gifte sig 1564 med den franskfödde hugenotten och krigsoversten Charles de Mornay, högt skattad av kung Erik XIV för sin världsvana och sina breda kunskaper i skilda ting. Paret bosatte sig på Kronobergs slott, som de fått i förläning av kungen. Kort efter giftermålet gick Charles ut i krig och hamnade i dansk fångenskap 1566. Kronoberg sköttes under tiden av Anna. Förrådsmästaren klagade hos konungen att hon krävde hälsningssalut med slottets kanoner för sig själv och för sina gäster! År 1571 kom Charles hem till Anna och Kronoberg men tre år senare flyttade de till Älvsborgs fästning, där Charles blivit ståthållare. Kung Erik satt fängslad och de Mornay ingick i en komplott mot den nye kungen, Johan III, för att återinsätta kung Erik. Det kostade Charles livet genom halshuggning på Stockholm Stortorg 1574.

Anna och Charles var gifta i tio år men fick endast sex månader tillsammans. Efter Charles död drog sig Anna tillbaka till sina arvegods i Tjust i nordöstra Småland. Med sig hade hon sonen Johan de Mornay. Anna var en driftig kvinna och drog för sonens framtid igång verksamheter inom båtbyggeri, tegelslageri, jordbruk och handel. Johan fick en god utbildning med studier vid fyra tyska universitet. Han gifte sig med Märta Oxenstierna men äktenskapet förblev barnlöst. Johan drogs in i kampen om den svenska tronen mellan kung Sigismund och hertig Karl och anklagades för stämplingar mot hertig Karl. Han fängslades och dog i fängelse 1608, bara 37 år gammal. Johan de Mornay ligger begravd vid sin fars sida i Riddarholmskyrkan i Stockholm.

Anna överlevde sin make i 43 år. Under de sista åren började Anna förbereda sin återkomst till Växjöbygden. Hon dog 1617 och ligger begravd i Växjö Domkyrka. Biskopen förrättade

begravningen. En stenhäll med en inhuggen kvinnogestalt markerar gravplatsen. Anna instiftade redan 1610 två stora fonder till skolorna i Växjö och Kalmar. Dessa donationer skulle vara till nytta och glädje för smålänningar som bedrev universitetsstudier på kontinenten. Anna Trolle har också fått en egen gata uppkallad efter sig i Växjö, den ligger på stadsdelen "gamla norr".

Intriger och allehanda kontroverser inom släkten Trolle och med inblandning av kungahuset, gjorde att Bergkvara kom i Ture Trolles dotterson, Johan Sparres ägo på 1600-talet. Även han kom att ända sitt liv på stupstocken på ett intensivt politiskt maktspel.

Under 1600- och 1700-talen föll Bergkvara sönder i tre mindre godscomplex -

BERGKVARA, ENGAHOLM OCH HUSEBY

Genom ingifte kom godset i släkten Bondes ägo i början av 1700-talet.

Godset såldes 1732 till generalmajoren Carl von Otter som 1781 överlät godset till svärsonen Arvid Posse. Det var Arvid Posse som 1794 lät uppföra det corp-de-logi som Du idag ser framför Dig.

Släkten Posse är än idag godsets ägare. Bergkvara har varit i släktens ägo i 650 år, nuvarande ägaren, Nils Posse, är den nionde i raden. På godset har sedan Posse-släktens ägande ett ständigt förnyelsearbete pågått. Brännvinsbränneriet byttes mot ett bayerskt bryggeri (nedlagt 1890), man anlade ett av landets första mejerier, odlade upp mossmarker och startade landets första torvströtilverkning samt införde konstgödsel i jordbruket. Här har också funnits manufakturverk, oljeslageri, sågverk, stärkelsefabrik och kvarn. Idag finns butik och gallerier för konsthantverk. Arealen var vid sekelskiftet 6000 hektar, idag 2.873 hektar, vilket är den tredje största privata markarealen i länet. Här fanns då inte mindre än 1000 nötkreatur och hästar.

(som kuriosa kan nämnas att Engaholms gård [fam. Koskull) utanför Alvesta är störst med sina 5.725 hektar, tvåa kommer Drettinge gård (fam. Rappe) utanför Braås på 2.003 hektar).

Ca 1000 personer bodde vid sekelskiftet i Bergunda socken.

Idag är inte skogen och köttproduktionen längre den stora inkomstkällan på Bergkvara gård, det är investeringar i vattenkraft och i företagsamma människor/föreningar som hyr olika byggnader (se nedan). En julmarknad arrangeras varje år i december, bl a. Nils Posse säger att "min farfar levde på jorden, min far på skogen och jag på människorna", d v s hyresgäster och turister.

Gå promenaden längs sjön så kommer du fram till ruinen. Iaktta diskretion, du är på privat mark!

På andra sidan herrgården ligger flera byggnader på rad. Efter ladugården ligger det gamla mejeriet (idag butik Mejerskan). Här bedrevs en statlig mejeriskola. Gården drev också tre egna mjölk- och ostaffärer i Växjö.

Efter mejeriet ligger ett litet murat hus, det är ett svinhus från 1850-talet. Det har också varit slakthus och tvättstuga. Huset har även tjänat som militärhus för Röda Stjärnan under krigsåren 1939-1945, kök och matsal var inrymt här. Idag hyrs huset ut som festlokal.

På gården fanns under andra världskriget ett hästsjukhus som vårdade hästar från hela Sverige. Som mest fanns här 435 hästar och fyra veterinärer.

Sist i raden ligger ett vitt stort hus som förr tjänade som bostadshus, bibliotek och samlingslokal för gårdens anställda. Bottenvåningen, som är flera hundra årsgammal, hyrs ut som festlokal. De röda äldre trähusen i området är f d arbetarbostäder med tillhörande ekonomibyggnader.

I en av dessa, den röda gamla tjänstebostaden, har konstnären Susanna Arwin tillsammans med sin man öppnat "Svenska Tantens Trädgårdscafé", ett mycket charmigt café med inbjudande rum, Faire Trade kaffe och hembakat bröd. Susanna Arwins konstverk i brons, "Den svenska tanten" står som staty inne bland studentbostäderna på Stallvägen i Teleborg. Förebilden för modellen till "Den svenska tanten" var född just i denna tjänstebostad där caféet nu finns! Här finns även en butik för designade produkter av Arwin själv och andra konstnärskollegor, liksom ett galleri med ambulerande utställningar.

Stengärdesgårdar # 11

Utmed denna väg ser du små stengärdesgårdar som påminner om våra förfäders hårda livsvillkor. 200 miljarder kubikmeter gråsten lär ligga staplade på varandra i det småländska landskapet. Stenmurarna är många bara i Kronobergs län. De murar som ligger i skogarna här skulle kunna räckas en tredjedels varv runt jorden, enligt boken "Stenminnen", från 2008. Konsten att lägga sten lärde sig småländska soldater vid bygget av Göta Kanal, dit många var kommenderade (som började byggas år 1810 och tog 22 år att färdigställa. 58000 soldater deltog i kanalbygget). Kunskapen tog man sedan med sig hem. De flesta stenmurar kom till under 1800-talet när bönderna genom skilja skifte fick större åkrar, vilket var nödvändigt på grund av den stora befolkningstillväxten. Stenarna i åkrarna bröts för hand med hjälp av hävstänger och släpades bort till åkerkanten. Snart blev det en konst och tävlan mellan bönderna att bygga en vacker stenmur. Stenmuren byggdes djupt så inte grunden skadades av tjälen.

Pär Lagerkvist och Öja hembygdsgård # 12

Författaren och nobelpristagaren Pär Lagerkvist

Hans litteratur har sina rötter i Gemla och Öja, både på sin far och mors sida. Han föddes i Växjö den 23 maj 1891 som den yngste av sju syskon. Fadern, Anders Lagerkvist, var anställd vid järnvägen i Växjö och familjen bodde i Järnvägsrestaurangens hus, nuvarande Gamla Domprostgården i museiparken i Växjö.

Pär Lagerkvist växte upp i en from miljö med stark gudstro. I tre ord sammanfattar han sina minnen från barndomens kök: "Gud, matos och kärlek". Därtill lägger han orden: "detta var mitt hem och rikare än så blir aldrig människan". Pärs mor Hanna var född i Getaskärvs by i Öja socken. Hans far hade som tioåring flyttat till orten med sina föräldrar och syskon.

Tillsammans med barnen besökte Hanna och Anders sina föräldrahem mycket ofta. Särskilt hans mormors hem i Getaskärv kom att betyda mycket för Pär, i en av sina noveller kallar han detta hem för "släktens egentliga hem". Sina mest bestående minnen av barndomstiden i Växjö och framförallt besöken hos morföräldrarna i Getaskärv har P.L. beskrivit i den självbiografiska romanen "Gäst hos verkligheten" som kom ut 1925.

P.L. växte upp i en from miljö med stark gudstro. Med tanke på ondskan i världen, världskrig mm, skildrade han ofta människans troskamp i sina böcker och dikter. I "Bödeln" som kom 1933 ger

han uttryck för sin avsky mot nazismen. Centrala livsproblem och behovet av en tro skriver han om i bl a "Barabbas".

Med sin innerliga lyriska diktning ("Det är vackrast när det skymmer" ur "Aftonland" från 1953 är en mycket känd dikt), och sitt raka sätt att skriva var P.L.en nydanare inom svensk litteratur. Han förblev en kämpande humanist.

Pär Lagerkvist blev ledamot av Svenska Akademin 1940 och fick Nobelpriset 1951. Några av hans verk finns i pocketupplagor i bokhandeln sedan 1995. Pär Lagerkvist bodde på Lidingö. Han var gift 2 gånger, först med danskan Karin Sörensen med vilken han fick dottern Elin. Med hustrun Elaine Sandels fick han tvillingarna Ulf och Bengt, dennesare välkänd regissör och konstvetare.

Sista gången Pär L. besökte Gemla var vid sin fars begravning, 1947. Då gick han genom byn Getaskärv och fick nog en förnimmelse av barndomen, för strax efteråt kom dikten "Med gamla ögon ser jag mig tillbaka". Pär Lagerkvist dog i Danderyd 1974 och ligger begravd på Lidingö kyrkogård. Är du intresserad att veta mer om Pär Lagerkvists småländska hembygd, hans liv och diktning finns en separat tur att köpa på turistbyrån i Växjö.

ÖJA HEMBYGDSGÅRD

Att Gemla ligger precis vid Helige å är grogrunden till alla industrier och små företag som funnits här, allt sedan 1866 då Alexis Westerdahl grundade Sveriges första leksaksindustri – Gemla Leksaksfabrik. Leksaksmuseet rymmer hundratals äldre träleksaker

Förutom Pär Lagerkvist-rummet finns också Gransholmssamlingen som berättar om det nedlagda Gransholms Pappersbruk. Härifrån kom merparten av alla skriv- och räkneböcker som är välkända för flera generationer svenska skolbarn. På färgat papper från bruket trycktes också på 1970-talet 60 000 ex (pris 7:-/st!) av den idealistiska opinions- och folkhemsföreningen Ordfronts serietecknade "Historiebok" (om Europas och Afrikas historia de senaste 500 åren, om striden mellan dom som har och dom som inte har makt).

Vackra takmålningar, från en av socknens gårdar, Ellanda Västregård, flyttades hit på 1960-talet. Dessutom finns här äldre möbler, redskap, verktyg, kläder mm. Här hittar du också dressinen som Anders Lagerkvist, Pärs far, åkte på mellan Växjö och Gemla.

Öja kyrka # 13

Den är av traditionell "Tegnérladetyp", med sitt stora ljusa kyrkorum. Altaruppsatsen, målad av den flitigt anlitade kyrkomålaren Johan Christian Zschotzscher samt predikstolen fanns tidigare i den gamla medeltida kyrkan. På kyrkogården ligger Pär Lagerkvists far och mor, mor- och farföräldrar och övrig släkt, allt som allt ett tiotal gravar.

Lite historia om begravningsskicket förr i tiden från Öja (och säkert även från andra socknar): Före likvagnens tid bars de döda från hemmet till kyrkan på en likbår, ett tämligen tungt redskap. Det var inte ovanligt att bärarlaget var ordentligt styrkta och glada i hågen vid framkomsten till kyrkan. Själva begravningshögtiden hölls långt fram i tiden alltid på en söndag och utomhus, kistan togs aldrig in i kyrkan utan placerades framför kyrkporten där det lästes och sjöngs och

därefter fördes kistan till graven där alla hjälptes åt att skotta igen graven. Därefter var det dags att gå in och lyssna på gudstjänsten som följdes av en likpredikan. Det var först på 1870-talet som bårbärandet ersattes med en likvagn, länge ansågs det vanhedrande för den döde att bli förd till kyrkan på en vagn.

Gransholm # 14

Det var Peter Adam Bergius som inrättade pappersbruket 1802, men först 1861 sattes den första pappersmaskinen in. 1000 kg papper kunde göras på 15 timmar! Här gjordes bl a papperet till veckotidningarna Veckojournalen och Idun. Bruket lades ner 1979, den siste ägaren var Ljungdahls i Nybro som drev kuvertfabrik här. Den stora pappersmaskinen monterades ner och skickades till Chile, där den kanske fortfarande är i full drift.

Gransholms Herrgård syns rakt fram när du kommer till byn. På vänster sida ser du det gamla corps de logiet från 1815, en exakt kopia av nuvarande pastorsexpeditionen i Växjö (Nygatan 6), båda husen hade samme ägare, Peter Adam Bergius. Sedan slutet av 1860-talet ägdes gården av släkten Aschan. Numera ägs gården av kollegorna af Trampe/Åberg. Tillsammans har de startat Gransholms Herrgård AB, ett företag som ska syssla med utställningar och försäljning av antikviteter samt förmedla renoveringsarbeten i en kulturhistorisk miljö. Ägarparet har under åren 2002-2004 genomfört en totalrenovering där så mycket som möjligt av originalkaraktären har återställts, d v s till sin ursprungliga gustavianska miljö.

Gransholms gård har en spännande historia som rymmer både biskopar (biskopshemman 1545), halshuggna och duellskjutna adelsmän, välkända militärer och duktiga industrimän. 1659 blev gården säteri. Genom århundradena har släkter som Grip, Silfverhielm, Sparrin, Posse och Aschan varit ägare till gården. Här har också funnits kvarn samt klädesfabrik för tillverkning och färgning av uniformer. Lantbruket, som styckades och såldes av 1916, har hela tiden drivits parallellt med övrig verksamhet och drivs fortfarande av släkten Aschan.

Alvesta - Aringsås medeltida kyrka # 15

Alvesta, före 1945 Aringsås socken, är en gammal bygd och var annexförsamling till Lekaryd fram till 1924.

Namnet Aringsås skrevs 1402 "Arissas" och namnet betyder "Åmynningsåsen". I och med att Alvesta Municipalsamhälle år 1945 blev köping ändrades namnet Aringsås till Alvesta.

Brytningstiden mellan hedendom och kristendom präglades av motsättningar och omvälvningar, vilket fick till följd att man sökte ett sätt att lösa de värsta spänningarna. Ett sätt att låta den nya kristna kyrkan och de gamla gravplatserna mötas var att den första timmerkyrkan och sedan den efterföljande stavkyrkan och sedan 1500-talet den nuvarande kyrkan blev uppförd på det gamla hedniska gravfältet som sträcker sig från nuvarande kyrkogården åt nordost upp till nuvarande prästgården.

Detta möte mellan de olika lärorna karaktäriseras idag av den gamla järnåldersgravstenen på nuvarande kyrkogårdens norra del.

Bland de första tecknen på kristendomens intåg är runstenarna som står uppställda utanför kyrkogårdsmuren, där Åsgöt lät rista in sitt budskap till eftervärlden och på vars sten det är första gången i historien som ortsnamnet "Värend" omnämns. Bisättningshuset som vi ser på den norra delen av kyrkogården byggdes 1939 och ersatte ett tidigare bisättningshus som var beläget där nuvarande personalbyggnaden ligger.

ARINGSÅS MEDELTIDA KYRKA

Den 1500-tals kyrka som vi ser idag byggdes ursprungligen som en "Salkyrka" och fick ersätta den tidigare stavkyrkan daterad år 1116, från detaljer som återanvänts i nuvarande kyrkan. Första renoveringen av salkyrkan gjordes 1642 och den första tillbyggnaden gjordes 1746.

-”A:o 1746 lät salig General Leutnanten och Landshövdingen över Cronobergs län Högvälborne baron Hr. Anders Koskull till Engaholm med egen kostnad förlänga ansemligen Aringsås kyrkia utantil och grav för sig och de sina uti tilökningen giöra och at Choret och altaret äro ther öfver.”

Den andra tillbyggnaden lät ovan nämnde Anders Koskulls hustru Marian, född Taube, genomföra efter sin makes död 1746, genom att ersätta det gamla vapenhuset från 1691 med ett nytt sådant på västra gaveln.

Sakristian är uppförd under häradsposten Renners tid 1792. Klockstapeln uppförd i den gamla kyrkogårdens sydöstra hörn 1735-36.

Kyrkogården

Kyrkogården har utvidgats vid 4 olika tillfällen. Före första utvidgningen 1860 fanns här så kallad "Stiglucka" (en portal av trä) vid huvudingången.

1928-1929 genomfördes en omfattande renovering av kyrkan varvid påträffades utomordentligt vackra och värdefulla väggmålningar. Det har funnits 3 olika lager av målningar. Det är de äldsta som vi ser idag. Korets takmålning är med all säkerhet från tillbyggnaden 1746.

Altartavlan av Lorentz Gottman är från 1755. Krucifixet från 1929 av Arvid Backlund.

Predikstolen av stiftsbildhuggaren Sven Segervall Växjö, skänkt av Generallöjtnanten Landshövdingen Anders Koskull 1747.

Moheda # 14

MOHEDA MEDELTIDA KYRKA

Moheda socken omnämns första gången i skrift 1334, "in Moadhe". Kyrkan är från tidigt 1200-tal. Torn, sakristia och absid uppfördes något senare. Den är länets största medeltida kyrka, förutom Växjö Domkyrka, och en av de få valvslagna. De vackra stjärnvalven, liksom fönstren, är från 1400-talet. På väggarna ser du milda färgdekorationer och i koret finns kalkmålningar från 1600-talet liksom bänkinredning samt predikstol från samma tid.

I valvbågen hänger ett triumfkrucifix. Korset är nytt men "corpus", Jesu kropp, är från 1400-talet. Det gamla korset tror man ha försvunnit när danskarna var här och brände ner kyrkan 1570.

Skotthål från stormningen finns fortfarande kvar i den medeltida kordörren som du kan se från utsidan på kyrkans södra sida. Efter branden brukade danskarna kyrkan som stall!

Dopfunten är från 1947. Orgeln är byggd 1961 av Olof Hammarberg, Göteborg.

Enligt en sägen skulle kyrkan ha blivit byggd av ett troll i en byggmästares skepnad. Denne "byggmästare" var den ende som ville åta sig arbetet att bygga kyrkan men på ett villkor; prästen skulle, när kyrkan stod klar, gissa "byggmästarens" namn. Kunde han inte det skulle han ge bort sin dotter till "byggmästaren". Kyrkan byggdes upp i en rasande fart enbart av "byggmästaren". Prästen anade oråd. Efter ett besök i skogen fick prästen klart för sig att det var trollet Titteli-Ture som var byggmästaren! Där i skogen hörde han trollmor sjunga en vaggsång vari hans dotters namn nämndes. Prästen hann precis till kyrkan innan trollet murade igen ett sista hål i muren. Han räddade på så vis sin dotter från trollet, som fort sprang iväg. Än idag lär det finnas märken i nordöstra kyrkväggen efter trollet Titteli-Tures hål!

Utanför kyrkan står en spånbeklädd klockstapel från 1665. De vackert smidda kyrkogrindarna är gjorda av en lokal mästare.

Tillsammans med nio andra svenska kyrkor tävlade den 1999 om titeln "Landets vackraste kyrka"! Även kyrkogården vid ån var med och tävlade, den kom på en ärofull andra plats!

I församlingshemmet mitt emot kyrkan finns ett meditationsrum och museum på samma gång. Här har värdefulla kyrkoinventarier som funnits i kyrkan genom århundradenas lopp, bl a foten till en fabeldjursfont från ca 1200, fått sin plats. Dörren som leder in till rummet fanns tidigare i kyrkan och ledde då in till vapenhuset. Här finns också kyrkans gamla korfönster, från 1914. Rummet är väl värt ett besök!

MOHEDA SKOLMUSEUM

Skolmuseet i Moheda inrättades 1968 genom beslut av dåvarande Moheda kommun. I kommunen ingick då fem socknar: Moheda, Slätthög, Mistelås, Ör och Ormesberga.

Skolmuseet fick lokaler i Mohedaskolans källare och utvecklades snabbt under folkskollärare Nils Rubins entusiastiska ledning. De omfattande samlingarna av föremål och arkivmaterial från Moheda kommuns skolor har efterhand kompletterats genom donationer från skolor i Kronobergs län.

Genom sitt arbete med skolmuseet utförde Nils Rubin ett betydande livsverk av bestående kulturellt värde. När han avlidit 1985 fortsatte hans maka Agnes att vårda museet och höll det också tillgängligt för besökare.

I slutet av 1990-talet började Alvesta kommuns intresse för skolmuseet att vakna och 1999 kontaktade kommunen Moheda sockens hembygdsförening och erbjöd föreningen att ta hand om museet. Föreningen beslöt att anta den stora utmaningen och förde in skolmuseet i föreningens verksamhet.

Vid hembygdsföreningens årsmöte 2000 överlämnade Alvesta kommun skolmuseet som gåva till föreningen. Ett år senare slöt föreningen ett avtal med Moheda pastorat om att hyra pastorsexpeditionens lokaler. Senare köpte föreningen huset av pastoratet. Skolmuseets

MOHEDA SOCKENS HEMBYGDSGÅRD

Hembygdsgården är belägen strax norr om Moheda kyrka, utmed utfarten till Aneboda. I parken, invigd 1935, finns 15-talet allmogebyggnader innehållande ett rikt inventariebostånd bl a: Mangårdsbyggnad (1737) Loftbod (1760) Ryggåsstuga (1795) Jordkula (1820) från Svänans Visthusbod (1782) Skvaltkvarn (1750) Smedja (1850) Halmtält (1840) från exercisplatsen Kronobergshed Marknadsbod (1550) Finka (1750) från Moheda marknadsplats

Huvudingången 1935

Över den typiska smålandsgrinden till Moheda sockens hembygdsgård välver sig denna ärebåge. Den är genom sin bågform en symbolisk bild för allt det hembygdsgården förvarar av gammalt och fornt. Den vill liksom sluta i sin famn hela parkområdet med kulturbyggnader och samlingar. De smäckra furorna stå som levande skyddsvakter över fädernas kulturverk, och i suset av deras kronor förnimmes en fläkt från flydda tider med vänlig hälsning till alla besökare. Det är fädernas livsverk, som här talar till oss genom gamla föremål, byggnader och samlingar. Deras gärningar framträder här i nytt ljus ur det ”förgångnas natt” och vi få med känsla och övertygelse lyssna till det hemlighetsfulla språk, som de gamla byggnaderna med allt vad de innehålla själva kunna berätta med sin egen förborgade stämma.

På anrik, vacker hembygdsgård,
som har så mycket i sin vård,
träd därför här med vördnad fram,
du barn av sena tidens stam.

EXPLOSIONEN I MOHEDA

Den 23 juli 1958 inträffade en kraftig explosion i Moheda vars effekter ännu gör sig påmind i samhället. I försvarets hemliga drivmedelsanläggning i Klintaberget lagrades stora mängder brandfarliga oljeprodukter vilket ställde höga krav på tillsyn och säkerhet. I samband med underhållsarbeten skedde dock vissa handhavandefel varvid gas började läcka ut, ett ventilationsaggregat orsakade sedan gnistbildning och gasen antändes.

Explosionen innebar att tre ur personalen omgående avled medan en fjärde kunde, indränkt i bensin och allmänt chockad, ta sig ut ur berget. Enorma kvantiteter drivmedel forsade ned mot samhället och luften fullkomligt dallrade av ångor. Hundratals militärer från I 11 i Växjö sändes till Moheda för att bistå i räddningsarbetet och mängder med tankbilar rekvirerades som skulle försöka suga upp oljeprodukterna i marken.

Pressen beskrev Moheda som en krigszon med omfattande avspärningar, evakueringar av invånare, stora militärkoncentrationer och en ort i chocktillstånd

Så här inleder Anders Ekebohm 1691 sitt verk "Åtskilliga Afritade Antiquiteter och andra Märkwärdigheter uti Småland."

"Utij Wegby Gierde fins 19 st:n och en Reesesten hwilka kallas Kårsbacken, hwarjeemte står ett kårss, derest en gammal hustru skulle blefwet ihälrefen av en Björn; straxt bredewidh ligger 5 st:n små Rör, som kallas Björnarören; längre söder widh dess gierdess ledh äro 91 st:n högar, medh steen och jordh sammanblandade, hwaribland är ock 5 Reesestekar och 2:ne i Ring lade stoore steenar warandess widh den ena 2:ne små Reesestekar upsatte, en widh hwar ända. Widh slutet af desse högar är en stoor sten 6½ al:r långh, 1 3/4 al:r bredh 3-kantigh, som kallas Wiggehall, hwaraf dhe gamble beretta at byyn skulle fått sitt nampn."

Brostenar i Vegby by

Liksom i övriga byar på landsbygden hade Vegby ett system för att hålla vägarna istånd. Varje gård hade sina avsnitt av vägen att broa (sköta). Gränserna var uppmärkta med stenar, sk brostenar, som innehöll uppgifter om ansvarig gård och avstånd till nästa sten. Flera av dessa stenar har vid vägförbättringar rivits och försvunnit men vi har lyckats hitta och placera tillbaka ett par, bl a en vid den gamla smedjan och en i Bolsgårdssvängen.

På den gamla vägen mellan Moheda och Vegby reser sig den stora stenen Wiggehall och runt omkring finns flera av de övriga stenarna. 200 meter norrut, på gården "Korset" låg den gamla Korsbacken. Denna del av Vegby är ett stort järnåldersgravfält och vållar alla nybyggare och grundförbättrare stort bekymmer - man har svårt att gräva grund utan att hitta gravar som måste undersökas.

Hällkistor finns flera, de flesta raserade. I "Korsets" trädgård har en hällkista stått, norr om Bolsgård ytterligare en, vars ena häll tills helt nyligen användes som trappsteg utanför gårdens köksdörr. Sidohällarna lär ligga kvar i åkern, dock ej synliga. På Södregård ("Magnussons") fanns i början på 1900-talet en hällkista i trädgården.

Namnet "Korset" eller Korsbacken har gården fått av att det tidigare stod ett stort träkors i trädgården, efter att en kvinna där blivit dräpt av en björn.

Gravrösen finns på ett flertal ställen, men de flesta har ej undersökts. Runt "Korset" finns flera och på tomterna runt Wiggehall är cirka tio högar dokumenterade. Dessutom finns ett par uppe vid Havreåkra, drygt en kilometer nordväst om Vegby by.

På gränsen mellan Långagård och Thoragård låg en linbasta helt nära byvägen. Den byggdes för att ersätta en basta som låg på andra sidan vägen. Den gamla bastan brann ned, vilket följdes av förhandlingar i tingsrätten. 2010 byggdes en ny basta.

Ohs bruk ligger vid sjön Ruskens sydspets, drygt 2 mil öster om Värnamo. Det tillhör Värnamo kommun och Gällaryds församling. Första gången Ohs omnämns i skrift är 1593 vid Uppsala möte, då bonden och nämndemannen Peder Ericsson undertecknade ett dokument. Ohs ägdes och förvaltades då av kronan.

1661 såldes Ohs till holländaren Christian Hempel och blev ett berustat säteri med en rotering om åtta man. Sju år senare lät denne Hempel bygga ett järnbruk med masugn, stångjärnshammare med två härdar och ett manufakturverk. Malm togs från sjöar och myrar i trakterna kring Ohs, de stora skogarna erbjöd god tillgång på träkol.

Gjutgodset som framställdes transporterades via ox- och hästforor till Karlshamn, där det skeppades vidare till nästan hela Europa.

I mitten av 1700-talet övertogs bruket av släkten Silversparre. Därmed inleddes en period av stagnation och förfall. De sista åren av 1700-talet och första decenniet av 1800-talet låg verksamheten i det närmaste helt nere. 1819 såldes bruket på exekutiv auktion. Hur denna auktion gick till berättas ofta. Högsta budet gavs av en okänd man, som var klädd som en luffare. Ingen trodde att denne kunde betala vad han bjudit, och klubban föll på en alltför låg nivå. ”Luffaren” la emellertid upp pengarna kontant, och han visade sig vara ingen mindre än ägaren till Lessebo bruk, bergsrådet Johan Lorenz Aschan. På detta sättet lurade han till sig bruket för en alltför låg köpesumma. Han satte igång verksamheten igen och Ohs blev åter ett expanderand industrisamhälle.

1830 övertogs bruket av sonen Nils Nilsson Aschan. Han var en företagsam man och drev förutom järnbruket ett intensivt jordbruk och anlade nya vägar, bl.a. mellan Ohs och Lammhult. Han var en brukspatron av den gamla maktfullkomliga sorten och utnyttjade sina arbetare maximalt. Vid masugnen arbetade man kontinuerligt, dagskiftet var på 13 timmar och nattskiftet på 11 timmar.

Med sina stora och barnrika familjer levde arbetarna under ytterst knappa förhållanden. En viss del av lönen delades ut i stat, t.ex. ett par stövlar eller matvaror, som sill, mjöl och ärtor. Men det förslog inte långt, utan arbetarna fick ta alla chanser att skaffa sig lite extrainkomster. Smederna t.ex. kunde hålla undan lite järn och av det smida jordbruksredskap, som de sedan sålde till bönderna. Detta fick ske i största hemlighet, och oftast ägde transaktionerna rum i ”Smeaskogen”, alldeles utanför bruket. Men Aschan kom denna handel på spåren. Utklädd till bonde gav han sig av till skogen och köpte en del smidesgods av två smeder. Dagen efter blev dessa uppkallade till patron och fick omedelbart avsked. Några år efter denna händelsen fick dock smederna tillåtelse att på sin fritid smida s.k. överviktsjärn för egen räkning.

Patron styrde bruket med järnhand, den som inte fann sig i de hårda villkoren fick helt enkelt ge sig iväg. För att ytterligare understryka sin suveräna maktställning lät Aschan införa den s.k.

”Ohsatiden”. I Ohs gick klockan en halvtimme före, ingen har kunnat se någon vettig mening med det. Denna speciella tid behölls in på 1940-talet.

Gjutgodset kördes inte längre till Karlshamn, utan till Jönköping, där det skeppades ut i Europa via Göta kanal. Forkarlarna eller ”Ohsa körare” som de kallades, var bönder från trakten kring Ohs. På vägen hem hade de last, oftast Tabergsmalm, för varje körning fick de två och femtio.

Nya förädlingsprocesser utvecklades på kontinenten och de svenska järnbruken förlorade greppet om världsmarknaden. Mängder av bruk lades ner och Ohs var inte stort nog att överleva den stora bruksdöden. 1867 lades masugnsdriften ned.

1881 dog Aschan barnlös, hans änka skänkte bort Ohs till en brorsdotter, som gifte sig med en skraddare Kling från Göteborg. Han rev masugnen och byggde ett mejeri. För detta fick han böta 75 000 kronor till staten, då det var förbjudet att utan vidare riva en masugn.

En ny era

1893 var Ohs bruk åter till salu, Sannfrid Berglund ägare till en sulfitfabrik i Habo köpte Ohs bruk med syfte att anlägga en massafabrik. Över 200 man sökte arbete, men endast ett 30-tal kunde beredas arbete. 1894 togs den nya fabriken i drift. Trots sin ringa storlek och lilla produktion, stod sig Ohs bra i konkurrensen. I början av 1900-talet var produktionen ca. 3000 ton/år.

Mellan åren 1907 och 1910 anlade bruket en järnväg till Bor station, belägen på dåvarande Borås-Alvesta järnväg, numera SJ Järnvägen byggdes enligt det s.k. Kostasystemet, med en spårvidd på endast 600 mm. Den totala banlängden blev 15 km, största stigningen är 33 promille och minsta kurvradien 100 m. Trafiken fortgick ända till 1967. Banan revs emellertid ej utan fick ligga kvar som transportreserv.

1970 bildades ”Ohs Bruks Järnvägs Museiförening” (OBJ), med målet att bevara och trafikera Ohsabanen.

Bruket ägs nu av Vätterleden som där driver Horda gummifabrik.

NYDALA KLOSTER - HISTORIA # 16

NYDALA KLOSTERS HISTORIA

Linköpingsbiskopen grundar Nydala

År 1143 kom en skara munkar från klostret Clairvaux i Burgund vandrande till den plats vid sjön Ruskens strand som skulle komma att bli deras nya hem. Till minne av moderklostret Clairvaux, på latin Clara-Vallis (den ljusa dalen), kallade man sitt nya hem Nova-Vallis (den nya dalen), Nydala. Mitt i Småland grundade man sitt kloster på mark man fått av Linköpingsbiskopen Gislo. Biskopens donation utökades av kung Sverker den gamle († 1156) med bl a den sk kungstredingen i allmänningsskogarna Flata och Nutahult i Östbo härad. Senare skänkte Gislo

även gårdarna Sunnerby, Lundby, och 'Witanzby' i Vrigstad socken, en gård (Hubbestad?) i Svenarums socken, Linneryd i Tofteryds socken, Nöthult i Byarums socken, 'Hömundeboth' i en okänd socken och slutligen Järnboda i Hagshults socken.

Donationer från när och fjärran

Under kung Karl Sverkerssons regeringstid (1161-67) fick munkarna också fiskerätt i Rusken av bröderna Peter och Germund, "hövdingar" (lokala stormän) i bygden. Även ärkebiskop Absalon i Lund och hans efterträdare Andreas Sunesson var klostrets vänner. De utfärdade gåvor och skyddshandlingar till Nydalas förmån under sent 1100-talet och tidigt 1200-tal.

Under resten av medeltiden fick klostret en jämn ström av donationer, stora och små, från adelsfamiljer, borgare, präster och storbönder i Göta- och Svealand. Egendomarna var huvudsakligen belägna i Småland men enstaka gods återfanns på mycket avlägsna platser som t ex på Selaön intill Strängnäs och på Öland. Man donerade allt från jordbruksmark, skogsmark, fiskerätter och kvarnar till lösöre och reda pengar. Ofta var det fråga om testamentsdonationer som var knutna till en begäran om själamässor och förböner som gravplats i klosterkyrkan eller på klostrets kyrkogård.

Pensionär i klostret

Var man välbärgad kunde man på ålderdomen bli en sorts 'pensionär' i klostret. Genom att göra en större donation till klostret fick man munkarnas tillstånd att på klostrets mark bygga sig ett hus som man sedan bebodde så länge man levde. Munkarna åtog sig å sin sida att föda och våda dessa 'pensionärer' livet ut och ärvde hus och lösöre efter donatorns död.

Munkarna bygger i sten

Sin vana trogen började munkarna omedelbart efter ankomsten till Nydala med arbetet att uppföra klosteranläggningen i sten. Arbetet att fullborda den centrala anläggningen tog dryga 100 år. Före mitten av 1300-talet kan man räkna med att hela klosteranläggningen var fullt utbyggd.

Munkar från Nydala grundar kloster på Gotland

Efter bara drygt 20 år i Småland, just som munkarna som bäst höll på att bygga klosterkyrkans östra delar, skickade man en grupp munkar till Gotland för att grunda ett nytt kloster. Den 8 september 1164 räknas i de medeltida krönikorna som Roma klostrets grundläggningsdatum.

Alvastra, som med tiden kom att räknas som cisterciensernas huvudkloster i Sverige, hade redan vid mitten av 1140-talet och år 1160 grundat sina första dotterkloster. Att munkarna i Alvastra och Nydala efter så kort tid klarade av, inte bara att bruka jorden och bygga storartad stenarkitektur, utan även att grunda egna dotterkloster under uppbyggnadsfasen av sin verksamhet i Sverige visar styrkan i den cisterciensiska 'väckelserörelsen' under 1100-talet.

Kristian Tyrann och morden i Nydala

I slutet av Nydala klostrets historia, bara några år innan reformationen och klosterväsendets upplösning i Sverige, inträffade en tragisk händelse som blev uppmärksam i hela Norden. Följande berättas i olika skrifter från 1520-talet:

”På väg tillbaka till Danmark efter Stockholms blodbad tar unionskungen Kristian II (Kristian Tyrann) vägen förbi Nydala. De blir väl mottagna av munkarna och kungen begär att få klostrets bästa vin till kvällsvarden. Morgonen därpå, just som man håller morgonmässan i klosterkyrkan, låter kungen fånga abboten Arvid Håkansson och munkarna. Man för ut flera av munkarna på Ruskens is och kastar dem bundna i en vak. Abboten Arvid, som lyckas slita av sig repen, tar sig upp ur vaken men överfalls av soldaterna som med sina svärd driver honom tillbaka i vaken och därefter håller honom under vattnet med lansar tills han drunknar.”

Berättelserna om vad som hände i Nydala skrevs ner av Nydalamunkarna själva i en kort anteckning i klostrets kopiebok. Det hela skildras utförligare i en framställning som utfärdats av det svenska riksrådet i juni 1523, när man på riksdagen i Strängnäs just valt Gustav Vasa till svensk kung. I vissa av de skriftliga källorna anges tidpunkten för mordet på munkarna till 25 och 27 januari eller 2 februari och antalet munkar som mördades varierar i de olika berättelserna mellan 6 och 12.

Gustav Vasa stänger klostren

Bara några få år efter mordet på abbot Arvid och hans munkar avslutas de medeltida klostrens historia i Sverige. Det var inte först och främst Martin Luthers reformation som orsakade de svenska klostrens stängning, snarare var det så att Gustav Vasa i reformationens släptåg passade på att lägga beslag på kyrkans och klostrens gods och guld. Det hela inleddes vid ett riksmöte i Västerås år 1527, av eftervärlden känt som Västerås Recess, då kungen skaffade sig förfoganderätt över all kyrklig egendom. Kungen tillsatte redan samma år världsliga administratörer och förvaltare för många av landets kloster och dessa fogdar drev in klosterjordbrukens avkastning, ädelmetallföremål och pengar till statskassan.

Nydalas gods bortförlänas

Hösten 1527 förlänade Gustav Vasa Peder Skrivare, som han tidigare på året tillsatt som klostrets administratör, Nydalas gårdar och inkomster. Peder beordrades i förläningsbrevet att försörja munkarna. I mars 1529 förlänades fogden Gottfrid Sure Nydalagodsens och även han instruerades att sörja för munkarnas behov. När smålänningarna senare detta år startade sitt uppror mot Gustav Vasa slog man sonika ihjäl Sure för de brott han begått på order av kungen eller i dennes namn.

Munkarna tvingas bort från klostret

Efter att ha kväst upproret förlänade Gustav på hösten 1529 klostergodsen till Gudmund Pedersson Slatte som fick behålla dem till 1536. Upprorsmakarna hade varit katolskt- och klostervänliga och eftersom många av de småländska präster hade varit engagerade i upproret kan man räkna med att munkarna har blivit bortdrivna från klostret redan 1529. Att Slattes två förläningsbrev, från 1529 och 1533, inte längre innehåller några instruktioner om att munkarna skall ha sin nödvändiga försörjning kan tas som bevis på att de fått ge sig av från klostret redan hösten 1529.

Adliga ägare

Från 1530-talet vandrade klostrets egendomar, som korttidsförlänningar från kungamakten, mellan 6-7 olika adliga innehavare fram till 1610-talets slut. Bland innehavarna under 1500-talet hittar

man några medlemmar av ätterna Leijonhufvud och Stenbock. Under 1600-talets andra hälft ägde ätten Ridderhjelm Nydala och man lät uppföra det första herresätet i klosterområdet södra delar. Under 1670-talet och 80-talet lät Hans Isaak Ridderhjelm restaurera ruinerna av klosterkyrkans östparti och inrättade i detta den nuvarande församlingskyrkan som 1688 invigdes av Växjöbiskopen Samuel Wiraenius.

Den nya herrgården

En ny huvudbyggnad för Nydala gods uppfördes under 1790-talet, av dåvarande ägaren Claes Stedt, söder om den gamla 1600-talsherrgården. Det putsade timmerhuset i två våningar stod färdigt år 1800. Under 1800-talet bytte Nydala gård ofta ägare. 1946 såldes huvudbyggnaden till kommunen som byggde om herrgården till skola. 1969 lades skolan ner.

ÖRTAGÅRDEN # 17

Väster om Nydala klosterkyrka och i direkt anslutning till den sk portkapellet och resterna av klostermuren ligger den ört- och kryddgården som är anlagd efter medeltida förebild. Layouten bygger på en klosterplan från 800-talet från klostret Sankt Gallen i Schweiz. De växter som finns på plats ska så långt möjligt kunna kopplas till medeltida källor och representeras av exemplar som är av äldre arter och sorter. Våren 2007 började ört- och kryddgården att anläggas och har sedan dess byggts ut successivt.

Örtagård - en av många trädgårdar under medeltiden

Klostret hade ursprungligen många olika odlingar, troligtvis både innanför och utanför klostermuren. De medeltida trädgårdsbegreppen utgick ofta från det växtslag som var vanligast i odlingen. Några exempel på detta är t.ex. fruktgård, kålgård, lökgård, humlegård, vingård och örtagård. Kålgård och örtagård är exempel på trädgårdstyper som kunde omfatta flera olika växter och med olika användningsområde, men där vi idag har svårt att definiera exakt vad. Den trädgårdstyp som anläggs i Nydala kan närmast beskrivas som ört- eller kryddgård. Här odlades växter för medicinskt och kulinariskt syfte och av den anledningen var det troligen en trädgårdstyp som framförallt fanns vid klostren, slott och större herrgårdar. Troligtvis odlades här de mer sällsynta eller känsliga växterna som inte kunde samlas in från naturen eller som inte passade att odla med mer storskaligt i t.ex. kålgården.

Dagens kyrkobyggnad är den återstående delen av kyrkan i Nydala kloster, som grundlades av cisterciensermunkar år 1143. Kyrkan är öppen dagligen från 15 april till 30 september. Övrig tid vid gudstjänster och förrättningar.

Nydala församling ingår i Värnamo kyrkliga samfällighet inom Svenska kyrkan.

Pastorsexpedition tel 0370-300 400

Kyrkvaktmästare tel 070-385 10 03

Kyrkan rymmer max 205 personer

